
**John Ivan Prcela,
Dražen Živić (ur.)
HRVATSKI HOLOKAUST
Dokumenti i svjedočanstva
o poratnim pokoljima u
Jugoslaviji**

Hrvatsko društvo političkih zatvorenika, Zagreb,
2001., 584 str.

Pred hrvatskom čitateljskom publikom krajem 2001. godine pojavila se vrijedna publicistička knjiga *Hrvatski holokaust – Dokumenti i svjedočanstva o poratnim pokoljima u Jugoslaviji*. Knjiga obrađuje intrigantnu temu iz suvremene hrvatske povijesti XX. st., a u njoj je prvi put cjelovito sintetizirana građa o poratnim stradanjima hrvatskoga naroda na Bleiburškom polju. Bleiburšku je tragediju bivši represivni jugoslavenski režim tijekom vremena sustavno pretvarao u bijelu mrlju hrvatske historiografije. Upravo su se vlasti komunističke Jugoslavije od 1945. do 1990. godine posebno trudile da se ne saznaju povijesne činjenice, pa su pojedinci, u službi partijske promidžbe, sustavno radili na krivotvorenju i relativiziranju povijesne zbilje. Istodobno su hrvatskom narodu nametnuli hipoteku kolektivne odgovornosti, ali i amneziju o navedenim poratnim tragičnim događajima. Sve do sloma jugoslavenskoga komunističkoga sustava hrvatska javnost gotovo nije znala za mnogobrojne hrvatske žrtve s kraja Drugoga svjetskoga rata, tj. poslijeratni holokaust hrvatskoga naroda bio je tabu-tema koju su svi prešućivali. Poglavitno se prešućivalo da su taj holokaust izvršile partizanske jedinice sastavljene uglavnom od Srba.

Treba naglasiti kako je većina predstavljene dokumentarne građe nastala u hrvatskome iseljeništvu. Građa o bleiburškoj tragediji objavljuje se u iseljeništvu u više različitih knjiga i publikacija, a najcjelovitije su ti dokumenti publicirani pod naslovom *Operation Slaughterhouse (Operacija klaonica)*. Prvo izdanje knjige *Operation Slaughterhouse* tiskano je u SAD-u 1970. godine, a urednički su ga potpisali John Ivan Prcela i američki povjesničar Stanko Guldescu koji je u tom izdanju napisao uvodno poglavlje o povijesti hrvatskoga naroda. U nakladi Dorrance Publishing Company iz Philadelphije izašlo je 1995. godine i drugo prošireno izdanje na engleskom jeziku. Urednik John Ivan Prcela zaslužan je što se knjiga *Operation Slaughterhouse*, pod promijenjenim naslovom, tj. *Hrvatski holokaust* našla i pred domaćim čitateljima u nakladi Hrvatskoga društva političkih zatvorenika.

Možda će se prosječno informiranom čitatelju naslov knjige *Hrvatski holokaust* učiniti pretenciozan i neprimjeren. Poglavitno stoga što je domaća javnost naviknuta pod holokaustom podrazumijevati teške zločine počinjene nad židovskim narodom u tijeku Drugoga svjetskoga rata. Ipak, razložno je istaknuti kako riječ holokaust ne dolazi iz hebrejskoga jezika već je grčkoga podrijetla i prvobitno je označavala ritualni poganski običaj "žrtvu paljenicu", pa je kasnije u tom značenju riječ uvedena i u *Bibliju*. Stoga pojam holokaust nije u početku bio vezan uz ljudske žrtve, već se odnosio na prinošenje biljnih i životinjskih darova grčkim bogovima. Također, ni u kasnijim uporabama pojam holokaust nije bio samo izraz židovskoga stradanja već je primjenljiv u širem značenju od suvremeno prihvaćenoga mišljenja. Stoga se može odnositi i na sve žrtve koje je tijekom povijesti podnio bilo koji drugi narod, pa tako i hrvatski narod. Problemom naslova pozabavio se i glavni urednik John Ivan Prcela kad je u predslovu knjige istaknuo: "Nazivom *Hrvatski holokaust*, mjesto uvriježenoga imena "Bleiburg", sve se više služim od godine 1990., ... Na ovo me potiču sve češća otkri-

vanja masovnih grobnica moga poklona-
ga naraštaja diljem Slovenije, Hrvatske,
Bosne i Hercegovine i na području sjeve-
roistočne Italije. Radi se o stotinama ma-
sovnih grobova (300 u samoj Sloveniji) dr-
žavotvornih Hrvata i Hrvatica. Zato sma-
tram da je *Hrvatski holokaust* najprimje-
reniji naslov s kojim možemo izaći pred
hrvatsku čitateljsku publiku. Naslov *Hr-
vatski holokaust* doliči ovome djelu i zbog
raznovrsnih užasnih okrutnosti koje su
jugo-partizani i srbo-komunisti primjenji-
vali nad stotinama tisuća hrvatskih žrta-
va ... "Ubijali su sve Hrvate i Hrvatice koji su
državotvorno mislili jer im je cilj bio da Hrvati
zauvijek ostanu bez hrvatske države!! Sve je to
bio veliki hrvatski holokaust." (str. VII-VIII).

Zbog navedenih razloga urednici
knjige *Hrvatski holokaust* John Ivan Prcela i
Dražen Živić odlučili su domaćoj javnosti
predstaviti autentična svjedočanstva pre-
živjelih civila i pripadnika vojnih jedinica
Nezavisne Države Hrvatske o tragediji na
Bleiburškom polju u svibnju 1945. godine.
Bleiburška tragedija samo je sinonim za
brojne zločine koje je počinila Jugoslaven-
ska armija i partizanske jedinice po na-
logu tadašnjega komunističkoga vrha. Blei-
burg, kao pojam, u sebi sintetizira sve zlo-
čine koji su nastali i nakon svibanjskih do-
gađaja, jer su se masovna smaknuća do-
gađala i u idućim mjesecima i godinama
na brojnim "križnim putovima". Većina ci-
vila i vojnika NDH pogubljena je i po-
kopana u bezimanim masovnim grobnica-
ma od Austrije, Slovenije i Hrvatske do
Bosne i Hercegovine. Broj tih poslijeratnih
žrtava teško je utvrditi, a po nekim procje-
nama premašuje brojku od 200 000 ljudi,
dok neke procjene sežu i do nevjerojatnih
600 000 žrtava.

Tragični epilog toga holokausta hr-
vatskoga naroda zbio se u tijeku Domo-

vinskoga rata, kada je velikosrpski režim
Slobodana Miloševića potaknuo agresiju
JNA na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu
iza koje su ostale nove masovne grobnice
od Vukovara do Srebrenice.

Činjenica je da ni poratne političke
prilike u svijetu, slično kao i u najnovije
doba, nisu pogodovale pravom spozna-
vanju povijesnih događaja. Hladnoratov-
ska podjela svijeta i percepcija jugosla-
venske zajednice kao saveznice u borbi pro-
tiv nacizma nije dopuštala da se o bleibur-
škoj tragediji hrvatskoga naroda progovori
objektivno i nepristrano. Pomirljiv stav
zapadnih krugova prema nalogodavcima
i počiniteljima ratnoga zločina i njihovo
uporno zalaganje za očuvanje jugoslaven-
ske države ima korijene i u činjenici da su
pojedine zemlje pobjednice pokušavale pri-
kriti svoje propuste tijekom i na kraju Dru-
goga svjetskog rata. Uzrok tomu je što su
visoki engleski časnici, kako je vidljivo u
knjizi *Hrvatski holokaust*, bili glavni po-
srednici pri izručenju razoružanih pripad-
nika hrvatskih oružanih snaga partizan-
skim jedinicama, pa su ti časnici sudionici
i suodgovorni za brojne hrvatske poratne
žrtve. Zabilježena svjedočanstva zorno go-
vore o neljudskom ponašanju dijela en-
gleskih časnika prema zarobljenim hrvat-
skim vojnicima i civilima.

Knjiga *Hrvatski holokaust – Dokumen-
ti i svjedočanstva o poratnim događajima u Ju-
goslaviji* tiskana je u tvrdom uvezu i ima
584 stranice. Na početku je prvoslov, pred-
govori prvome i drugome engleskomu iz-
danju kao i analiza rada Odbora za istraži-
vanje bleiburške tragedije iz Clevelanda
(str. V-XXI). Slijede cjeline koje nose zaseb-
ne naslove *Analiza* (str. 3-153), *Dokumenti*
(str. 153-533), *Prilozi i Dodatci* (str. 538-549).
Cjeline *Analiza* i *Dokumenti* podijeljene su
u dvanaest poglavlja, a te dvije cjeline no-
se i glavni dio dokumentarnoga sadržaja
knjige. U *Prilozima* je prikazan dio auten-
tičnoga slikovnog materijala nastalog u
vrijeme bleiburške tragedije. Posljednja cje-
lina, *Dodaci*, podijeljena je u četiri poglav-
lja u kojima su prezentirane rezolucije *Od-
bora* i posljednji govor vojskovođe Slavka

Kvaternika prije pogubljenja. Knjiga također sadrži pogovor, bibliografiju, sažetak na engleskom jeziku, imensko kazalo i životopise urednika.

Hrvatsko izdanje knjige urednički supotpisuje Dražen Živić, a njegovom zaslugom knjiga je nadopunjena i s poglavljem o "modernom hrvatskom holokaustu". Živić je u šestom poglavlju priredio članak u kojem su opisani događaji iz Domovinskoga rata, poglavito tragedija grada Vukovara, ali i drugih mjesta nastradalih u agresiji JNA i velikosrpskih paravojninih formacija. Živić u poglavlju pod naslovom *Velikosrpska agresija na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu* ističe kako su idejno-politički korijeni suvremene velikosrpske hegemonije i hegemonističke politike nastale krajem XVIII. st., pa su taj koncept sve do današnjih dana razvijale i podržavale elite srpskoga društva s temeljnim ciljem: *uspostavom Velike Srbije i njezinim teritorijalnim širenjem na druge nesrpske prostore, bez obzira na njihov etnički sastav, povijesni razvoj i državnopravni okvir (status)* (str. 124). Također Živić ističe kako je, po podacima iz 1999. godine, koje je predočila *Komisija za zatočene i nestale vlade Republike Hrvatske*, u Hrvatskoj dotada otkriveno 125 masovnih grobnica koje su se nalazile uglavnom u Podunavlju. Podaci za Bosnu i Hercegovinu su znatno strašniji, jer su u toj zemlji Srbi počinili genocid nad nesrpskim stanovništvom protjeravši iz svojih domova više od dva milijuna ljudi, a podatak da su tijekom agresije silovali između 20 000 i 50 000 žena i djece (zabilježena su i pojedinačna silovanja muškaraca) sam po sebi govori o toj ideologiji.

Kako je već navedeno, predgovor drugoga izdanja knjige *Operation Slaughterhouse* sadržavao je i zasebnu analizu rada *Odbora za istraživanje bleiburške tragedije* iz pera John Ivana Prcele, pa je uvršten i u

domovinsko izdanje, kao i rezolucije koje je *Odbor* uputio predstavničkim tijelima i vladi SAD-a. U analizi rada *Odbora* Prcela ističe kako je već krajem 1945. godine skupina uglednih hrvatskih intelektualaca, na čelu sa svećenikom Krunoslavom Draganovićem, započela raditi na prikupljanju prvih svjedočanstava o poslijeratnim komunističkim zločinima. Upravo će Draganovićev rad znatno utjecati da se tijekom šezdesetih godina u Clevelandu započne sa sustavnim istraživanjem bleiburških događaja.

Iako su hrvatski iseljenici u brojnim zemljama svijeta pokušali širiti istinu o poslijeratnom holokaustu hrvatskoga naroda, vrlo su često nailazili na otpore javnih medija u zemljama boravišta. Poglavito stoga što su javni mediji tih zemalja većinom slijedili politike svojih vlada, a kako se vidi u knjizi, često su bili grubo dezinformirani od jugoslavenskih diplomatskih predstavništava. Ipak, Ivan John Prcela ističe i veliku potporu koju je organizacija *Ujedinjeni američki Hrvati* iz Clevelanda primala od brojnih uglednih američkih građana, što im je znatno olakšavalo rad u *Odboru za istraživanje bleiburške tragedije*. Kao primjer navodi kongresmene Michaela A. Feighana i Francesa P. Boltona te senatora Franka J. Lauschea koji su javno poduprli rad hrvatskih iseljenika i njihovu želju da se svijetu predstavi istina o bleiburškoj tragediji.

Na kraju valja istaknuti da je važnost rada *Odbora* vidljiva tek nakon što se analiziraju domovinska zbivanja prije 1990. godine, jer se u tom razdoblju o bleiburškim žrtvama nije smjelo javno govoriti, a i nakon demokratskih promjena osjeća se prisutnost stare ideološke matrice u interpretaciji događaja iz Drugoga svjetskog rata kao i prvih godina poraća. Dugo iskrivljavana percepcija umnogome otežava i rad znanstvenicima koji pokušavaju istražiti i objektivno prikazati bleiburške događaje. Odnos prema istraživanju stradanja hrvatskoga naroda možda se ponajbolje ogleda u činjenici što se gotovo svaki pokušaj predstavljanja tih događaja proglašava revizionističkim činom unutar povijesne znanosti, pa su znanstvenici i dalje

pod pritiskom stare ideologizirane svijesti. Stoga je važno da i nadalje hrvatsko iseljeničtvo, koje je desetljećima čuvalo sjećanje na bleiburške žrtve, i u idućem razdoblju nastavi s radom kako bi se objektivno prikazali svjetskoj i domaćoj javnosti stvarni poratni događaji u Jugoslaviji. Temeljna načela upravo su postavili clevelandski Hrvati iz *Odbora za istraživanje bleiburške tragedije*. Povjesničarima ipak ostaje zadaća da nastave sa sustavnim istraživanjima. Jer, istodobno s prestankom hladnoga rata, u arhivima zapadnih zemalja pronađeni su mnogobrojni novi dokumenti nakon što su pola vijeka čuvani kao stroge državne tajne. Ti dokumenti polako postaju dostupni istraživačima i zasigurno će nam u budućnosti otkriti bitne činjenice kako bismo, na kraju, ipak imali cjelovitu sliku poratnih tragičnih događaja. Tako će i drugi izvori potkrijepiti svjedočanstva koja su predstavljena u *Hrvatskom holokaustu*, vrijednoj i zanimljivoj knjizi s publicističko-dokumentarnim sadržajem.

Krešimir Bušić

Stephen K. Sanderson THE EVOLUTION OF HUMAN SOCIALITY: A Darwinian Conflict Perspective

Rowman&Littlefield Publishers, Inc.,
Maryland, 2001., 393 str.

Stephen K. Sanderson profesor je na odjelu za sociologiju na Sveučilištu Indiana u Pennsylvaniji, SAD. Specijalizirao je sociološku teoriju, poredbenu historijsku sociologiju i evoluciju i ljudsko ponašanje.

Autor je brojnih znanstvenih članaka, poglavlja u knjigama i pet knjiga: među njima: *Macrosociology: An Introduction to Human Societies*, *Social Evolutionism: A Critical History* i *Social Transformations: A General Theory of Historical Development*.

The Evolution of Human Sociality pokušaj je šire teorijske sinteze nekoliko socioloških teorijskih strategija s jednom antropološkom. Sanderson to ostvaruje teorijskom sintezom tradicije ekonomskoga i ekološkog materijalizma i teorije sukoba (s izvorištem u Marxu), s tradicijom biološkoga materijalizma (s izvorištem u Darwinu). Ishod je teorijska strategija koju naziva *darvinističkom teorijom sukoba*, a koja u svojoj jezgri predstavlja brak sociološke teorije sukoba i darvinističkog evolucionizma. Knjiga se ugrubo može podijeliti na dva dijela. U prvome dijelu autor provodi kritiku postojećih socioloških pristupa i izvodi sintezu, a u drugome navodi postojeće kvalitativne i kvantitativne dokaze koji, po njegovu mišljenju, podupiru darvinističku teoriju sukoba.

Kao glavni motiv izvođenja sinteze navodi ozbiljnu krizu u sociologiji, posebice u sociološkoj teoriji. Posljednjih tridesetak godina u sociologiji i sociološkoj teoriji prevladava eklektizam; među sociolozima ne postoji konsenzus kad je riječ o dominantnoj teorijskoj perspektivi. Eklektizam je razumljiva reakcija na snažnu fragmenatciju sociološke teorije, ali ujedno i priznanje poraza pred zbrkom uzrokovanom tom fragmentacijom. Stoga je, prema njegovu mišljenju, kao jedan od načina nadvladavanja fragmentacije poželjna teorijska sinteza kojom se nekoliko teorijskih perspektiva spaja u novu paradigmu. Prema tomu darvinistička teorija sukoba predstavlja mogućnost parsimoničnijega objašnjenja mnogo više socijalnih fenomena nego ijedna druga sociološka paradigma.

Važno je razlikovanje teorije od teorijske strategije. Teorijska strategija je "veliko tijelo međusobno povezanih teorija koje dijele iste temeljne koncepte, pretpostavke i načela". Sanderson u sociologiji prepoznaje pet teorijskih strategija s ob-

zirom na logiku objašnjenja: funkcionalizam, teorija sukoba, socijalni konstrukcionizam, teorija racionalnoga izbora i sociobiologija. Dodaje još jednu antropološku teorijsku strategiju, Harrisov kulturalni materijalizam. Kako teorijske strategije vode razvoj teorija, njihovo se vrednovanje može, prema njegovu mišljenju, provesti primjenom pet kriterija ispravnosti i korisnosti: logičkom dosljednošću, empirijskom uspješnošću, parsimoničnošću, sukladnošću s drugim teorijama i plodnošću. Primjenom navedenih pozitivističkih kriterija on razdjeljuje sociološke teorijske strategije i teorije u tri skupine na vrijednosnoj ljestvici: najneučinkovitija, učinkovitija i najučinkovitija sociološka objašnjenja.

U skupinu najneučinkovitijih socioloških objašnjenja svrstava funkcionalistička, socijalno konstrukcionista, strukturalistička, poststrukturalistička i postmodernistička objašnjenja. Funkcionalizam kao teorijska škola nije uspio jer je pretjerano naglašavao stupanj u kojemu su društva harmonični, stabilni, čvrsto integrirani sustavi i nijekao društveni sukob kao osnovnu osobinu društvenoga života. Time je ohrabrivao konzervativan pogled na društveni život, pa je postao nehistorijskim i nije mogao objasniti društvenu promjenu. Ipak, autor ostaje sklon funkcionalističkom načinu objašnjenja u obliku funkcionalne analize Mertonova tipa. Međutim, funkcionalnom analizom u sklopu drugih teorijskih strategija ne bi se trebalo objašnjavati što društvena struktura čini za društvo, već što čini za pojedince koji čine društvo.

Socijalni konstrukcionizam koji označava teorije koje naglašavaju društveno konstruiranje stvarnosti poslužio je, prema njegovu mišljenju, kao dobar lijek pro-

tiv funkcionalizma, ali je zapao u krajnost suprotnoga predznaka. Polazeći od premise da ljudi mogu urediti društvo kako god žele, postao je pretjerano voluntarističkim, a pod utjecajem njemačkoga idealizma i premise da stvarnost postoji jedino u ljudskom iskustvu, pretjerano idealističkim. Pritom se društvena konstrukcija stvarnosti oslanja isključivo na proces mišljenja, a zanemaruje ulogu emocija i njihove biopsihološke osnove. Iako socijalni konstruktivizam pati od ozbiljnih epistemoloških i metodoloških problema, jer favorizira intuitivno razumijevanje, a hipoteze krajnje rijetko provjerava, Sanderson ga ne odbacuje u potpunosti, već samo ideju prema kojoj ne postoje objektivna ograničenja koja utječu i nadziru sposobnost konstruiranja u ljudi.

Strukturalizam koji je ukorijenjen u ideji da je društvo neki oblik jezika ili "teksta" koji treba čitati i dekodirati unutar nizova binarnih suprotnosti, ili parova suprotstavljenih ideja, pružio je, prema njegovu mišljenju, iskrivljeniju sliku društva no funkcionalizam. Ne samo da strukturalisti nisu uspjeli dokazati kako je razmišljanje u parovima stvarna osnova kulture i društvene organizacije, nego su zatvorili pojedince u apstraktan univerzalan ljudski um koji stvara i nameće im simboličke sustave, ponajprije mitove. Poststrukturalisti i postmodernisti doveli su, kognitivnim radikalizmom i relativizmom, do krajnosti ideju o društvu kao tekstu koji treba iščitavati. Tezom o apsolutnoj nemogućnosti potvrđivanja teorija, jer se niti za jednu interpretaciju ili tezu ne može dosljedno pokazati da je točna, zapali su u temeljni paradoks i postali, prema Sandersonovim riječima, jedni od najdogmatičnijih mislitelja u povijesti.

Učinkovitija sociološka objašnjenja predstavljaju za njega marksistička i vebelijanska objašnjenja sukoba koja, uostalom, i integrira u darvinističku teoriju sukoba, ponajprije kao načela koja objašnjavaju odnose među skupinama. Za mnoge je sociologe teorija sukoba mnogo šira od marksizma. Teorija sukoba uključuje

ne samo Marxa, nego i Webera i mnoge starije sociologe. Premise teorije sukoba su da je društveni život arena sukoba ili borbe između suprotstavljenih pojedinaca i skupina; da su ekonomski izvori (najvećim dijelom Marx) i društvena moć (najvećim dijelom Weber) primarne stvari oko kojih se pojedinci i skupine nadmeću i bore; da je tipičan ishod takvih borba podjela društava na dominantne i podložne skupine; da su osnovni društveni obrasci društva najvećim dijelom određeni društvenim utjecajem dominantnih skupina (dominantne skupine imaju najveću sposobnost utjecaja na društvenu strukturu, a osnovni motiv je ispunjavanje vlastitih interesa); da su društveni sukob i borba unutar i između društava moćne sile društvene promjene; i, da je posljedica toga uobičajena i česta društvena promjena.

Najučinkovitija sociološka objašnjenja su, kako misli autor, objašnjenja teorije razmjene i racionalnoga izbora, sociobiološka objašnjenja koja integrira u darvinističku teoriju sukoba kao načela međudjelovanja unutar skupine, i objašnjenja kulturalnoga materijalizma koja mu služe za uređivanje odnosa među različitim društvenim strukturama. Najznačajniji predstavnik teorije razmjene je George Caspar Homans. Homans se slaže da je društvo fenomen koji je emergirao i da je ono više od agregata pojedinaca, stvarnost društvenih norma, uloga i institucija. Međutim, ti se fenomeni mogu objasniti jedino uz pomoć pojedinaca. Ljudi teže dobitima i izbjegavaju štete i ponašaju se tako da dobiju najviše koristi uz najmanje troškova.

Teorija racionalnoga izbora nadogradnja je i proširenje teorije razmjene, utemeljena na zajedničkom načelu: ljudi se ponašaju tako da maksimaliziraju dobitke

i minimaliziraju troškove, a društvene institucije su rezultati izbora pojedinaca. Racionalnost se definira kao svaki pojedinačan subjektivni osjećaj pri određenju vlastita interesa. Pojedinci djeluju racionalno unutar okvira vlastita razumijevanja vlastita životnoga položaja i odabiru ponašanje koje će biti najviše nagrađeno i najmanje skupo. Pojedinci čine racionalne izbore s obzirom na sredstva za ostvarenje ciljeva, a ne samo s obzirom na ciljeve. U mnogim slučajevima pojedinci ne posjeduju dosta informacija. Pojedinačno racionalno ne mora biti kolektivno racionalno. Teorija racionalnoga izbora ne tvrdi da je svako ponašanje sebično, već da je motivirano ostvarivanjem vlastitih interesa. Sociobiologija, kao evolucijska teorija socijalnoga ponašanja, dosljedno proizlazi iz darvinističke stupnjevite i varijacijske evolucijske teorije. Osnovna ideja koju Sanderson preuzima iz sociobiologije je pretpostavka da su društvena organizacija i ponašanje uvijek biosocijalni tako što su ishod složenih međudjelovanja bioloških i sociokulturalnih čimbenika. Takva međudjelovanja usmjerena su maksimalizaciji uključive podobnosti pojedinaca, povećanju reproduktivnoga ishoda usmjeravanjem altruističnoga ponašanja prema bliskim srodnicima.

Kulturalni materijalizam u antropologiji je teorijska strategija koju je razvio Marvin Harris, a predstavlja sintezu marksističkoga historijskog materijalizma, kulturalne ekologije (utjecaj fizičkoga okoliša i demografije na kulturalne obrasce) i evolucijskoga pravca u antropologiji (kulturalni obrasci promatraju se kao evolucijski fenomeni, adaptivni ishodi koji odgovaraju potrebama ljudi u različitim vremenima i mjestima). Temeljno načelo kulturalnoga materijalizma je načelo infrastrukturnoga determinizma: infrastruktura (vitalni prirodni fenomeni i društveni oblici) se sastoji od sredstava kojima ljudi proizvode osnovne uvjete ljudske opstojnosti i reprodukcije samoga života, dok su strukture (organizirani obrasci društvenoga ponašanja zajednički članovima druš-

tva) i superstrukture (vjerovanja, ideje, norme, vrijednosti i simboli koje dijele članovi društva) prilagodbe infrastrukturnim uvjetima.

Sandersonova darvinistička teorija sukoba ishod je sinteze mnogih elemenata sociobiologije, marksističke i veberijanske teorije konflikta, kulturalnoga materijalizma i teorije racionalnoga izbora. Mnoge osobine ljudskoga društvenog života postoje jer izvode funkcije koje se vežu uz pojedince i njihove potrebe i ciljeve prije nego uz neku vrstu apstrakcije koja se naziva društvom. Darvinistička teorija sukoba se definira u pet skupina načela: načelima izvorišta ljudskoga djelovanja, načelima odnosa unutar skupina, načelima odnosa unutar društava, načelima društvenoga reda i promjene i načelima odnosa mikro- i makrorazine. Prema autorovu mišljenju, navedena načela čine visoko apstraktnu teorijsku strategiju, a njezin je cilj da bude korisna za orijentaciju sociološke analize podložnih društvenih fenomena.

Načela dubokih izvorišta ljudskog djelovanja. Poput svih ostali vrsta, ljudi su organizmi koje je izgradila višemilijunska biološka evolucija – i njihovu anatomiju i fiziologiju i bihevioralne predispozicije. Stoga teorije društvenoga života moraju uzeti u obzir osnovne osobine ljudske prirode koje su proizvod ljudske evolucije. Izvori za koje se ljudi bore i koji im omogućuju da prežive i napreduju su ograničeni te je tako intraspekcijska borba za preživljavanje i reprodukciju neizbježna i neprestana. Pritom ljudi pružaju golem prioritet vlastitu sebičnom interesu i interesu srodnika, posebno najbližih. Ljudski društveni život je složen proizvod neprestane borbe za opstanak i reprodukciju. Bihevioralne predispozicije koje su, ra-

di toga, ljudi razvili nisu determinističke nego se kreću nekim smjerovima prije no drugima, pri čemu međudjeluju na razne načine s totalnim fizičkim i sociokulturalnim okolišem; pobjeđuju na duže staze, ali pod određenim okolišnim uvjetima mogu se pokazati neuspješnima. Najvažniji ljudski interesi tiču se reprodukcije, ekonomije i politike. Politički život primarno je borba za postizanje i obranu ekonomskih izvora, a ekonomski život primarno je stvar uporabe izvora za promicanje reproduktivnoga uspjeha. Ipak, ljudi ne posjeduju svijest da su njihova ponašanja vođena tim motivima.

Načela skupinskih odnosa. Pojedinci koji teže zadovoljenju svojih interesa jezgra su društvenog života. Vođenje za interesima dovodi do visoko kooperativnih i visoko konfliktnih društvenih uređenja. Mnogi oblici kooperativnoga ponašanja postoje na razini društvenih skupina i čitavih društava, ali postoje kako bi promicali pojedinačne osobne interese, a ne dobrobit skupine ili društva kao cjeline. Stoga se odabir kooperativnih društvenih oblika odvija na razini pojedinaca, a ne skupine ili društva. Kooperativni oblici interakcije najčešće se javljaju među pojedincima koji dijele zajednički reproduktivan interes, među srodnicima, posebno bliskim. Tako je obitelj temeljna društvena institucija. Izvan srodničkih odnosa kooperativni odnosi najčešće se mogu pronaći među pojedincima koji snažno ovise jedni o drugima pri zadovoljavanju osobnih interesa. Kada natjecateljsko ponašanje bolje promiče interese pojedinaca, napušta se kooperativno ponašanje, i obratno. Ljudi su nejednako nadareni za natjecanje u društvenoj borbi (neki su krupniji, inteligentniji, agresivniji i ambiciozniji, pametniji, lukaviji od drugih), pa se stoga društvena dominacija i podložnost često javljaju kao osnovne osobine društvenoga života. Članovi dominantnih skupina drukčije se koriste svojim društvenim položajima i često mogu iskoristiti podložne da djeluju u smjeru promicanja vlastitih interesa. Takvo iskorištavanje pojedinaca često zadobiva o-

blik ekonomske eksploatacije i društvene isključivosti. Kako se koriste svojim položajem, članovi dominantnih skupina visoko su motivirani da strukturiraju društvo tako da se očuva i poboljša njihov superiorn položaj.

Načela sistemskih odnosa unutar društava. Ljudska društva sastoje se od četiri osnovne jedinice: a) biostrukture – pojedinci kao biološki organizmi; b) ekostrukture – osnovni prirodni fenomeni i društveni oblici koji su nužni za ljudsku biološku reprodukciju i ekonomsku proizvodnju (ekološke, demografske, tehnološke i ekonomske strukture nužne za preživljavanje i dobrobit); c) strukture – institucionalizirani obrasci ponašanja koje dijele pojedinci (posebno obrasci braka, srodstva i obiteljskoga života, egalitarno ili neegalitarno strukturiranje društva zajedno s klasama, narodnostima, rasama ili rodovima, društveni oblik političkoga života, načini socijalizacije i izobrazbe budućih generacija); d) superstrukture – primarni oblici mentalnoga života i osjećaja koje dijele članovi društva (vjerovanja, vrijednosti, sklonosti i norme izraženi u religiji, umjetnosti, mitovima, legendama, filozofiji, znanosti). Te su komponente povezane tako da se kauzalnost usmjeruje ponajprije od biostrukture prema ekostrukтури, zatim prema strukturi i, napokon, prema superstrukтури. Ponekad je moguće i drugi smjer kauzalnosti: kada biostruktura i ekostruktura izgrade strukturu i superstrukture, one mogu dosegnuti određen stupanj autonomije te iz njih mogu proistjeci nove potrebe i interesi, zajedno s reproduktivnim, ekonomskim i političkim interesima, i mogu postati dio ljudskih sklonosti i vrijednosne strukture karakteristične za pripadnike društva.

Načela društvenoga reda i promjene. Društva su izložena i postojanju i promjeni njihove bazične strukture, pa se niti jedno ne može smatrati više fundamentalnim od drugoga. Red i promjena nisu udaljeni fenomeni, nego jednostavno različite temporalne dimenzije iste stvarnosti. Kako se moraju opisivati na isti način, osnovna načela darvinističke teorije sukoba jednako se primjenjuju i na red i promjenu. Proces socijalizacije ne može objasniti postojanje sociokulturalnih uređenja ništa više no što može objasniti kako se mijenjaju. I red i promjena moraju se objasniti kao ishodi prilagodbe pojedinaca vlastitim okolnostima. Postojanje uključuje prilagodbu novih naraštaja pojedinaca istim okolnostima, a promjena je predmet novih naraštaja koji rade na novim prilagodbama novim okolnostima.

Načela odnosa mikro- i makrorazine. Društva su agregatne ekspresije brojnih interakcija pojedinaca koji slijede vlastite interese i stoga se fenomeni na makrorazini moraju, u konačnici, objasniti čimbenicima na mikrorazini. Društva su, ipak, više od pojedinaca koji ih stvaraju, pa se makrorazina ne može u potpunosti objasniti pojmovima mikrorazine. Osobine specifične za makrorazine moraju činiti dio analize takvih struktura. Kako su društva više od pojedinaca koji ih čine, predstavljaju važan dio konteksta unutar kojega pojedinci slijede svoje ciljeve. Društva djeluju unatrag na svoje pripadnike. Ljudski društveni život u čitavoj svojoj složenosti tekući je proces pojedinaca koji stvaraju i preoblikuju društvene oblike projektirane da služe njihovim interesima. Sociokulturalni sustavi su konstruirani i neprestano rekonstruirani djelovanjima pojedinaca.

Načela darvinističke teorije sukoba nisu sposobna za identifikaciju svih dimenzija svih varijabla nužnih za konstrukciju bilo koje posebne teorije, jer to se jedino može učiniti na temelju slučajeva u stvarnom postupku formulacije teorije i njezine provjere. Dakle, najveća vrijednost darvinističke teorije sukoba prepoznaje se u tomu što je u potpunosti opovrgljiva. Ran-

dall Collins, sociolog kojega Sanderson iznimno poštuje, savjetovao mu je da ne piše *The Evolution of Human Sociality*, jer će u protivnome navući na sebe neprijateljstvo najvećeg broja sociologa. On ga nije poslušao. Međutim, kob većine novih paradigma, kako je još Kuhn pokazao, jest početno odbacivanje, ali kasnije prihvaćanje. Hoće li tako biti s idejama i paradigmatom iznesenima u ovoj knjizi – pokazat će vrijeme koje dolazi.

Josip Hrgović

José Saramago JOURNEY TO PORTUGAL: IN PURSUIT OF PORTUGAL'S HISTORY AND CULTURE

Harcourt Inc., New York, San Diego, 2000.,
452 str.

Portugal je, nakon slavne povijesti, dugo bio u određenom gospodarskom zaostatku u odnosu na druge razvijene europske zemlje, a tek je njegovo relativno nedavno uključivanje u Europsku uniju pomoglo buđenju iz podulje letargije. Izuzevši dobro poznatu i popularnu fado glazbu, u Hrvatskoj se o toj zemlji prilično malo zna, a vjerojatno najbolji način upoznavanja njezina povijesnog bogatstva i raznolikosti je knjiga Josea Saramaga *Journey to Portugal: In Pursuit of Portugal's History and Culture (Putovanje Portugalom: U potrazi za portugalskom povijesti i kulturom)*.

Saramago je jedini portugalski književnik dobitnik Nobelove nagrade 1998. godine. Rođen je 1922. godine u mjestu Azinhaga, u siromašnoj seljačkoj obitelji.

Teško obiteljsko materijalno stanje prisililo ga je na promjenu više zanimanja, pa je radio kao bravar, državni službenik, zaposlenik u izdavačkoj kući i novinar, da bi se tek od 1976. isključivo posvetio književnosti. Veći dio stvaralačkog opusa objavio je u zrelijim godinama, kad je postao jedan od najčitanijih i najprevođenijih suvremenih pisaca. Popularnosti je pridonijela njegova sustavna novinarska djelatnost, a u zbirkama novinskih kronika pokazuje zanimanje za svakodnevne društvene pojave i razumijevanje za običnoga malog čovjeka. U Hrvatskoj je prevedeno i objavljeno, u nekoliko antologija i zbirka, više Saramagovih pjesama te romani *Ogled o samoći* i *Sjećanje na samostan*.

Gotovo punih dvadeset godina prije nego što je dobio Nobelovu nagradu, Saramago je 1979. proputovao svoju domovinu nadajući se *da će napisati knjigu o Portugalu koja bi mogla pružiti nov pogled i omogućiti drukčiji stav o njegovoj povijesti i kulturi*. Iz te je osobne želje nastalo ovo veliko djelo, literarni hibrid koji objedinjuje intimni portret nacije, putopis i podroban turistički vodič. U cijelom se štivu osjeća autorovo duboko poštovanje i poznavanje portugalske i šire europske povijesti, želja za spoznavanjem svake pojedinosti, ali i određena sjeta za prošlošću koja nepovratno nestaje. U opisima Saramago govori o sebi u trećem licu te vrlo jednostavno i uspješno povezuje protekla zbivanja i suvremenost. Tako na ruševinama neke crkve objašnjava *da su tu gotovo prekjucher bili Rimljani, jučer su tu objedovali svećenici, a danas je znatiželjni putnik koji žudi vidjeti svako dvorište i vrt*. U cijeloj se knjizi očituje Saramagova potpuna povezanost s domovinom, a ta ga velika ljubav potiče na objedinjavanje portugalske prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. Putnik posjećuje najmanja sela, podrobno opisuje večere nakon napornoga puta, svuda sklapa prijateljstva, a o voljenoj zemlji i njezinoj pettisućnoj povijesti *uči od ljudi*, a ne od *spomenika*. Ujedno podsjeća na staru istinu o tome koliko se gubi ako se ne razgovara s ljudima. Teško se oduprijeti zanosnosti

Špiro Marasović DEMOS ANTE PORTAS: CRKVA U HRVATSKOJ PRED DEMOKRATSKIM IZAZOVIMA

njegova stila, pa, bez obzira na to razmatra li neki stari mit, opisuje nepristupačnu srednjovjekovnu utvrdu smještenu na stijeni ili kapelicu čije mu ključeve donosi seljak koji u blizini obrađuje polje, ili se pak divi užurbanim ulicama velikih gradova, autor čitatelju pruža jasan, neposredan i upečatljiv dojam. *Putnik ima iznimno oko za usporedbe i razlike..., možda pomalo morbidan ukus* (ne propušta posjetiti groblja na kojima se divi nadgrobnim pločama i zapisima o pokojnicima). Posebno ga privlače pitanja na koja ne može dobiti odgovor, poput utvrđivanja istine o sudbini vojnika po imenu José Jorge. Nesretnik je prijatelju posudio svoju uniformu, on je ubio neku služavku, a vlasnik uniforme na sudu nije odao podrijetlo krvi na uniformi i nije otkrio pravoga ubojicu, pa ga 3. travnja 1843. osude na smrt...

Putnik želi mnogo toga spoznati, priznaje *puni obujam svojega neznanja*, nastoji uživati u svakom trenutku i svim uvjetima, želio bi i najmanja mjesta moći vidjeti iz zraka kao ptica, želja za novim spoznajama tjera ga dalje, dok ga istodobno hvata sjeta što napušta mnoga lijepa i draga mjesta. Postoje mnoge sličnosti između Portugala i Hrvatske, *jer mi smo odlični uništavači najboljega što posjedujemo* (str. 118), mnoge su znamenitosti zapuštene ili razrušene *zbog našega nedostatka pozornosti, njege ili poštovanja* (str. 186), a *kroz predivnu prirodu vode loši i neodržavani putovi* (str. 187). Ipak, Portugal je (kao i Hrvatska) mjesto neposrednoga susreta prošlosti i budućnosti, ljudi su srdačni i gostoljubivi, spremni za razgovor i upoznavanje. Tako se, zahvaljujući putovanjima i čitanju ovoga štiva, potvrđuje istinitost Saramagova navoda (na str. 42) da *život stvarno ima blistavih trenutaka*.

Predrag Bejaković

Crkva u svijetu, Split, 2002., 344 str.

Riječ je o analizi društva i uloge Crkve u društvu suvremenoga hrvatskog teologa koji je dobro ovladao sociološkim analitičkim instrumentarijem. Upravo su sociološke analize, bilo da je riječ o empirijskim studijama hrvatskoga društva ili o teoretskim radovima mislitelja kakvi su Hobbes, Montesquieu, Rousseau, Marx ili Weber, osnova njegovih teološko-filozofskih refleksija raznih aspekata društvenoga života u Hrvatskoj. Marasović vrlo umješno kombinira dvije metode – induktivnu i deduktivnu – te dva pristupa analizi pojedinih pitanja: sociološki koji polazi od društvenih činjenica – poslužimo se ovim Durkheimovim pojmom, te normativno-teološki koji se, polazeći od norma katoličke recepcije kršćanstva i razumijevajući i tumačeći pojedine društvene činjenice u svjetlu katolički normativno postavljenoga idealnog tipa u analizi društva približava Weberovu metodološkom pristupu.

Knjiga je zbir članaka i studija od kojih je većina prije objavljena u relevantnim teološkim revijama, a sadržajno je podijeljena u dva dijela.

Prvi ima naslov *Osoba i društvo* i sadrži nekoliko poglavlja. Jedno od njih, *Život s prirodom i ljudski suživot* analizira ekološku problematiku, postavljajući kao osnovni problem ekologije odnos čovjeka s čovjekom, posebno na razini kolektiviteta. Tu postavlja tri moguća suodnosa: čovjek – čovjek, čovjek – Bog i čovjek – priroda, ili odnos su-parnika, su-radnika i sudionika.

U poglavlju *Sloboda i odgovornost* autor naglašava infantilizacije prava i sloboda. U deficitu jasne povezanosti slobode i odgovornosti, na kojoj relaciji inzistira ka-

tolička moralka, kao osnovni izvor slobode naznačuje ne toliko izbor između dobra i zla (to vidi kao moralnu dvojbu), već kao opredjeljenje za dobro što omogućuje da uz pomoć logosa iz kaosa nastaje kozmos. Slobodan je izbor – izbor kozmosa a ne kaosa.

Slijedi poglavlje *Dijalog u politici*. Autor drži da dijalog daje legitimitet vlasti u demokratskim društvima, jer se dijalogom uvažavaju i zahtjevi manjina.

U poglavlju *Granice tolerancije*, govori o mnogoznačnom pojmu iza kojega se nerijetko kriju sirovi agnosticizam i vrijednosni indeferentizam. Za nj je tolerancija vrlina koja zahtijeva trajan duševni napor za koji je potrebno imati izgrađene jasne stavove i osobnost, jer, ako nema kriterija i stavova – nema se što ni tolerirati.

Marasović raspravlja i o *Socijalnoj dimenziji otkupljenja*. Tu je riječ o uže teološkoj temi koja se uvijek iznova postavlja pred zid *mysteriuma iniquitatis* – nedokučivosti fenomena zla u svijetu. Kako se spasiti iz stanja nespasenosti na socijalnoj razini? On sugerira da je potrebno nadići diskontinuitete moralnoga i vjerskog života te diskontinuitet življenja na socijalno-političkoj razini. Potrebno također drži razvoj solidarnosti koju teološki fundira u Božjem očinstvu i u općem bratstvu svih ljudi koje iz toga očinstva proizlazi. U tom kontekstu kao važne čimbenike naznačuje iskorake ka opraštanju i pomirenju koje opet fundira u biblijskoj tradiciji i kršćanskom personalizmu.

Drugi dio knjige ima naslov *Božji narod u 'vlasti naroda'*. Tu se autor koncentriira na odnos Crkve i društva te Crkve u društvu. Naznačuje to naslov prvoga poglavlja *Crkva u procesu demokratskih promjena u Hrvatskoj*. Crkvu u povijesnoj perspektivi vidi kao konstituirajući element hrvatskoga

nacionalnog identiteta. Odnos Crkve prema demokraciji promatra u mnogoznačnosti pojma demokracije. Iznosi fenomenološki pregled geneze demokracije te povijesni pregled razvoja ideje o dvije vlasti, "dva mača" koja je dobro objašnjavala raspodjelu moći u feudalnim društvima. Kršćanstvo i demokraciju vidi kao kompatibilne, posebno u smislu vrijednosnoga "opskrbljivanja" demokracije koja vrednote na koje se oslanja sama ne stvara, ali ih pretpostavlja.

S obzirom na demokraciju u Hrvatskoj, naznačuje četiri determinirajuće činjenice: nedostatak demokratske tradicije, različitost mentaliteta unutar samoga naroda, negativne navike stečene u razdoblju komunizma te ratne okolnosti. Drži da je hrvatski narod u demokraciju ušao s pozicija etnosa, a ne demosa i etnička mu je svijest olakšala prepoznati nositelje civilnoga mača. Naznačuje opasnosti zastranjenja demokracije u etnokraciju i plutokraciju te preporučuje alternativu vladavine etokracije – vladavine čestitosti i morala za koju optira Crkva u Hrvatskoj. Misli da u tomu Crkva dosada nije učinila nikakav grijeh promašaja, ali svakako jest propusta.

U drugom poglavlju govori o *Pozicioniranju Crkve u Hrvatskoj*. Crkva je, drži, u komunističkom sustavu imala oporbenu ulogu, no ne oporbenu u izvorno političkom smislu te riječi, jer nije nudila neki alternativni politički program kako ih nude političke stranke. Budući da je komunizam bio angažiran socijalno i antinacionalno, Ona je svoje obrambene naglaske stavila, suprotno, više na nacionalno, manje na socijalno, pa je tako dočekala pad komunizma. Uspostavom hrvatske države našla se na brisanom socijalnom području i uskoro je na vidjelo izašlo pitanje odnosa prema državi i društvu. Prema autorovu mišljenju u mentalitetu ljudi još je duboko ukorijenjeno lenjinističko poimanje države prema kojemu je ona organ prisile kojim vladajuća klasa drži u pokornosti podčinjenu, pa se ubrzo postavilo pitanje: čija je to država? U odgovoru na to pitanje su aktualna pozicioniranja Crkve

u odnosu na državu. Situaciju s obzirom na njezinu poziciju u odnosu na društvo i u društvu vidi još složenijom, jer društvo se dinamičnije razvija, pa se Crkva nužno dinamičnije repositionira u njemu.

U poglavlju *Demokratska očekivanja od Crkve u Hrvatskoj – između minimalizma i maksimalizma* reflektira razvoj demokratske misli u Hrvatskoj te daje anatomiju razvoja eklezijalne svijesti. Kao minimalna očekivanja od Crkve u Hrvatskoj navodi: intenzivniji studij i usvajanje socijalnoga nauka Crkve; odgoj vjernika u duhu kršćanskoga personalizma; ozbiljan rad na politizaciji laika i depolitizaciji klera; jamstvo da preko crkvenih struktura doista govori Crkva te adresiranje crkvene poruke prvotno na same pripadnike Crkve, a kao maksimalističke indikative naznačuje usmjerenje demokratskoga života; čudoredu racionalizaciju demokratskoga života; suoblikovanje trećem sektoru te promicanje povlaštene ljubavi za siromašne.

Nadalje problematizira odnos evangelizacije i medija te mogućnost izricanja evanđeoske poruke preko raznih medija, ukazujući na unutarnju logiku pojedinih medija. Naznačuje napetost koja se javlja u uporabi medija od Crkve, jer mediji generalno imaju tendenciju od korisnika stvoriti "ovisnika", a evanđelje ide za tim da ljude oslobodi svake ovisnosti.

Posebno analizira ulogu i smisao Karitasa u Crkvi i društvu. *Charitas* je, po njezovu mišljenju, sržni dio kršćanske teologije, mistike i prakse. On nije samo antropološka već i teološka kategorija. *Charitas* je, ponajprije, osobne naravi, osobno pregnuće i iskorak k drugome, potrebno. Svaka je institucija po definiciji apersonalna, pa tu on vidi problem – izazov institucionalnoga djelovanja Karitasa. O-

pasnost vidi u velikoj centralizaciji i gubitku upravo toga personalističkog supstrata, ključnoga za kršćansku izvornost. Tu daje neke smjernice za "spašavanje *charitasa* u Karitasu".

U posljednjem poglavlju obrađuje temu redovništva. Naslov je *Redovništvo u 21. stoljeću*. Daje suptilnu analizu stanja redovništva u Crkvi, i u svijetu i u Hrvatskoj. Problem redovništva vidi u svođenju redovništva na servis, u "regrutiranju" podmlatka po načelu *cuius regio illius charisma*, te u "kolektivizaciji" redovničke karizme. Mogućnosti razvoja kršćanstva i redovništva kao svojevrsne kršćanske elite gleda kroz prizmu vremena u kojemu živimo. Naglašava da je u tom vremenu potrebno početi od činjenice da su se u suvremenom svijetu dogodile određene revolucije te da su se kršćani našli u svojevrsnoj dijaspori i da je nužno da u njoj usklade svoju vjeru s moralnim ponašanjem na individualnoj i kolektivnoj razini. Kompletni preobražaj redovničkoga života vidi u kristocentričnoj poslušnosti koja je uvijek osobna i nikako se ne može supstituirati odlukom neke više instancije.

Knjiga je analiza hrvatskoga katoličkog intelektualca, dobrog poznavatelja stanja u društvu i u Crkvi. Djelo o kojem je riječ mogli bismo najbliže naznačiti kao originalan prinos hrvatskih teologa razvoju socijalnoga nauka Crkve koji pretpostavlja interdisciplinarni pristup. Autor ide dublje i dalje od banalnoga prepričavanja crkvenih dokumenata kojima se slobodno i suvereno služi. U knjizi je jasno naznačeno normativno stanje pojedinoga promatranog pitanja, iznosi se analiza konkretnoga stanja te moguća perspektiva normativnoga i društvenog razvoja. Upravo tim pristupom Marasović, iako govori o gorućim društvenim, političkim i crkvenim pitanjima i problemima u svijetu i u Hrvatskoj, ostaje na razini teoretičara koji se oštro distancira od intelektualnih napasti kritiziranja, politikanstva, zapadanja u apologetiku ili mesijansko-romantičarske ponude banalnih rješenja složenih društvenih i crkvenih prilika u Hrvatskoj. On o-

staje žestok kritičar, no njegove kritike fundirane su u jasno naznačenim polazištima i uklanjaju svaku mogućnost voluntarističke interpretacije činjenica.

Knjiga je osvježanje na našoj intelektualnoj sceni i svakako je nezaobilazno štivo za one koji se uže bave socijalnim naukom Crkve i sociologijom religije te za one koji su zainteresirani za razvoj hrvatskoga društva, jer će u njoj naći pregršt informacija o aktualnom stanju u društvu te mnoštvo lucidnih i originalnih autorovih promišljanja o njemu.

Gordan Črpić